

Abay Kunanbayevin yaradıcılığında təlim-tərbiyə məsələləri

Nazilə Abdullazadə

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti. Azərbaycan

E-mail: nazile.s.m.d@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-6514-3243>

Annotasiya. Məqalədə özbək əsilli Azərbaycan alimi Xalid Səid Xocayevin “Yeni əlifba yollarında əski xatirə və duyğularım” əsərinin yeni nəşrinin araşdırılması əsas məqsəd kimi qarşıya qoyulmuşdur. X.S.Xocayevin əsərinin əsas qayəsini yeni əlifba yolundakı böyük mədəni və inqilabi hərəkat, bu hərəkatın ilk dövrünün bir sıra çətinlikləri təşkil edir. Əlifba məsələsinin XIX əsrin ortalarından başlayaraq uzun bir zaman kəsiyini əhatə etməsi və XX əsrin əvvəllərində bu problemin genişlənərək mədəni hərəkat səviyyəsinə qalxması müstəsna haldır. Əsrlərdir kiçik bir qılgılcım şəklində başlayan bu problem başladığı nöqtədə qalmamış və geniş sürətdə yayılaraq xalqımızın vətənpərvər ziyalıları tərəfindən işıqlandırılmışdır.

Açar sözlər: qazax ədəbiyyatı, poeziya, Abay Kunanbayev, elm və maarif, realizm

<http://dx.doi.org/10.29565.cls.024>

Məqaləyə istinad: Abdullazadə N. (2020). *Abay Kunanbayevin yaradıcılığında təlim-tərbiyə məsələləri*. “Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq”, № 2, səh. 146-150

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 19.07.2020; qəbul edilib – 26.07.2020

Educational issues in the works of Abay Kunanbayev

Nazila Abdullazade

Doctor of Philosophy in Pedagogy

Azerbaijan State Pedagogical University. Azerbaijan.

E-mail: nazile.s.m.d@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-6514-3243>

Abstract. Kazakhs had their own unique services in the formation of Turkic literature as many Turkic peoples, which had millennia history. Kazakhs also based to the tradition of Turkic inheritance and created national poetic and epic examples of oral literary traditions like another Turkic tribes. Bukar Jirau Kalmakan oglu, Deveat Babatay oglu, Shortaybay Kanayoglu, Shal Kuleke oglu, Muhamet Otemish oglu, Suinibay Aron oglu and other poets had created poetic examples of Kazakh poetry in XVIII-XIX centuries. Abay Kunanbayev was one of the well-known representatives of this colorful poetry on the subject and genre of the XIX century.

A.Kunanbayev was a realistic poet in order his creative method. His nation's wish and lust, joy and grief, crisis had reflected with the realist notes in his poems. One of the leading topics in the lyrics was the promotion of science, education, upbringing and familiarity of Kazakhs with Eastern and Western culture, separated from the feudal-patriarchal environment. Thoughts, which he put forward in his works, today organizes the ideological and idea direction of struggle for independence and self-sufficiency of the Kazakhs nation.

Keywords: Kazakh literature, poetry, Abay Kunanbayev, science and Education, realism

<http://dx.doi.org/10.29565.cls.024>

To cite this article: Abdullazade N. (2020) *Educational issues in the works of Abay Kunanbayev*. "Comparative Literature Studies", Issue II, pp. 146-150

Article history: received – 19.07.2020; accepted – 26.07.2020

Giriş / Introduction

Dünya ədəbiyyatının tərkib hissəsi olan türk xalqları ədəbiyyatı insan hiss və duyğularının ifadəsini mifik düşüncə və çağdaş təfəkkürün sintezində özünüdərkə bağlayan, qloballaşmanın yer üzünü бүürüdüğü bir zamanda dünyada türkün rolunu və onun verdiyi töhfələri əbədiləşdirən, nəsillərdən nəsillərə ötürən bir ədəbiyyatdır. Yer üzünün bütün iqlim qurşaqlarında qədim dövrlərdən məskunlaşan türklərin ədəbiyyatının arealı da zəngin və genişdir; uyğur, qırğız, tuvin, xoton, barabin, qaraim, noqay, xakas, şor, Xorasan türkü, salor, qazax, yakut, saxa, tatar, Osmanlı türkü, çulım, azərbaycanlının qayalarda yonduğu bir cızıq, kağız parçasına atdığı bir imza bütövlükdə bir soyun, bir ulusun, bir törənin, yüzillər boyu avropalıların qüdrəti, gücü qarşısında baş əymək məcburiyyətində qalan türkün ədəbiyyatı kimi bəşər mədəniyyəti xəzinəsində özünə yer almışdır.

Əsas hissə / Main Part

Qədim türk yurdu xalqlarından biri də qazaxlar olmuşlar. Bir çox türkdilli xalqlar kimi, onların da məşəqqətli taleyi olmuşdur. Qazax tayfaları XVI yüzildə "kamil bir el halına düşsələr" [1, s.140] də, monqol, daha sonra rusların işğalları onları talan etmiş, iztirablı həyat sürmüş, xanlıqlara parçalanmışlar. Qazax dilinin və ədəbiyyatının formalaşması da bu dövrdən başlamışdır [1, s.141]. Tədqiqatçılar qazax yazılı ədəbiyyatını məzmun və ideya istiqamətinə görə müxtəlif cür təsnif etmişlər; milli oyanış çağı ədəbiyyatı, dindar dövr ədəbiyyatı, ertek (nağıl, hekayə) dövrü, aytış-tartış (atışma) dövrü və s. keşməkeşli bir yol keçmiş bu ədəbiyyatın tanınmış nümayəndələrindən biri də Abay Kunanbayevdir.

Şərq klassik şeirinin təsirilə yaradıcılığa başlayan Abay Kunanbayev bir müddət şeirə, poeziyaya ikrahla baxıldığından şeirlərini başqa adla yazıb. 40 yaşında ilk dəfə öz adıyla "Yaz" şeirini çap etdirib və bundan sonra qazax xalqının sevimli şairinə çevrilib. Qazaxların milli-mənəvi tərəqqisi, inkişafı, dirçəlişi yolunda Abay Kunanbayev odlu-alovlu misraları ilə eyni zamanda milli ədəbiyyatın formalaşmasına xidmət göstərmişdir. Türk xalqları ədəbiyyatının çağdaş araşdırmaçısı, prof. Elman Quliyev onun yaradıcılığını təhlil edərək yazır: "Abay Kunanbayev XIX əsr qazax yazılı ədəbiyyatının inkişafında, tənqidi realizm prinsipləri daxilində ədəbiyyatın yeni məzmun, yeni forma qazanmasında müstəsna xidmətləri olan sənətkardır" [6]. O, qazax poeziyasını yeni formalarla – məsnəvi, müsəddəs, müsəlləslə zənginləşdirmiş, ona yeni ictimai məzmun gətirmişdir. Yaradıcılığı zülm və cəhalətə qarşı mübarizə ilə köklənən şair feodal-qəbilə adətlərinə, islam dini ehkamlarına, rüşvətxor çar məmurlarına, zülmkar, mənsəbpərəst və yaltaq feodallara, qəbilə çəkişmələrinə qarşı çıxmış, kəskin satiralarında onları tənqid etmişdir. XIX əsr qazax poeziyasının ən gözəl nümunələrini də Kunanbayevin məhəbbət və təbiət mövzusunda yazdığı şeirlər təşkil edir.

A.Kunanbayevin yaradıcılığı Qazaxıstanın Rusiya tərəfindən işğal dövrünə təsadüf edir. İşğalın nəticələri siyasi-iqtisadi sahədə olduğu kimi, maarif sahəsində də özünü göstərir; köhnə məktəb və mədrəsələr nüfuzunu itirir, rusların qazax ellərinə köçürülməsi ilə rus məktəbləri açılır, yerli əhali bu məktəblərdə təhsil almağa cəlb edilirdi. Yerli əhali uşaqlarını rus məktəblərinə verməyə ehtiyat etdiyindən, bu məktəblər rus-müsəlman məktəbləri ilə əvəz edilir. Bu məktəblərdə tədris rus və Avropa pedaqogikasının nailiyyətləri əsasında aparılır, ana dili müstəqil fənn kimi öyrədilirdi. Lakin çar hökuməti yerli xalqın öz dilində ədəbiyyatını və mədəniyyətini öyrənməsindən ehtiyat edirdi. Belə bir dövrdə qazax xalqının Çokan Valixanov, İbray Altınсарin, Abay Kunanbayev kimi maarifçi-pedaqoqları əsərlərində gənc nəslin təlim-tərbiyəsi ilə bağlı maraqlı fikirlər irəli sürür, qazax

uşaqlarının təhsilə cəlb olunmasının zəruriliyini əsaslandırır dılar. Qazax ədəbiyyatının banisi sayılan Abay Kunanbayev bədii yaradıcılığı boyu maarifçilik ideyalarını təbliğ etmiş, istər lirik, istərsə də epik əsərlərində elm öyrənməyin faydasından bəhs etmişdir.

Şərq və Qərb ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələrinin yaradıcılığı ilə yaxından tanış olan Abay Kunanbayevin poeziyasında realizm ilk növbədə maarifçi şeirlərində özünü göstərir. Qərb fəlsəfəsi və rus yazıçılarının əsərləri ilə yaxından tanış olan şair xalqını digər xalqlarla məhəbbət və dostluğa çağırır.

Xalqının nicatını, qazax cəmiyyətinin inkişafını, qazaxların da digər xalqlar kimi xoşbəxt günlər yaşaya biləcəyinin səbəbini o yalnız və yalnız elmdə, maarifdə görürdü. Mükəmməl təhsil almasa və müəllimlik etməsə də, şair millətlərə fayda və xeyir gətirəcək məfhumun təhsil olduğunu gözəl bilir, təhsillənməyi ümdə şərtlərdən sayırdı. O, nadanlığı, cəhaləti tənqid edir, xalqını qabaqcıl millətlərlə ayaqlaşmağa, biliklərə, dünyəvi elmlərə yiyələnməyə çağırırdı. Öz uşaqlarını məktəbə göndərən qazaxları alqışlayır, millətin gələcəyini uşaqlarda, uşaqların müstəqilliyini, azad fikirliliyini isə təhsildə görürdü:

*Ən böyük sevincimiz uşaqlardır, uşaqlar,
Bildim ki, oxumaqla olacaqlar bəxtiyar.
Göndərdim mədrəsəyə, tapsınlar orda şöhrət,
Qazansın el içində onlar biliklə hörmət.*

A.Kunanbayev gənclərin tərbiyəsində mütaliyəyə xüsusi fikir verir, çox kitab oxumağın insana bəxş etdiyi üstünlüklərin başqa heç bir yolla qazanıla bilməyəcəyini nəsihət edirdi. Pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmayıb, pedaqogikaya dair xüsusi əsər yazmayan şair təhsil və tərbiyə ilə bağlı şeirləri ilə xalqının maariflənməsində böyük rol oynamışdır. O tək cə öyrənməyi deyil, öyrəndiklərini başqalarına da öyrətməyi vacib sayırdı. Rus imperiyasının türkləri xristian mədəniyyətinə bağlamaq üçün sürətlə həyata keçirdiyi ruslaşdırma siyasətinə qarşı şair elmlə silahlanmağı üstün tutur, bu yolda müəllimin rolunu xüsusi qiymətləndirirdi. Müəllimsiz elm öyrənmək, savad almaq, şairə görə, qeyri-mümkündür. Müəllimi olmayan şagirdi o, barsız ağaca, sonsuz dul qadına bənzədirdi:

*Nadan qəlbi daş olar
Mənasız söz boş olar.
Çalış, oxu və öyrən,
Öyrənib öyrət də sən.
Biliklə yaşar insan,
Biliklə axar zaman,
Bilikdir qəlbə çıraq.
Tələbəsiz müəllim
Sonsuz bir duldur ancaq.*

A.Kunanbayev yaxşı bilirdi ki, qazax cəmiyyətini, qazax xalqını nadanlıqdan qurtara biləcək yeganə qüvvə onun elmi, maarifi ola bilər. Həqiqətin, xeyirxahlığın, düzlüyün, sədaqətin elm sayəsində qazanıldığını, fitrətən saf doğulan insanın təhsil sayəsində yüksək mənəviyyətə, zövqə, iti təfəkkürə, düşüncəyə sahiblənməyini Kunanbayev uzaqgörənliklə duyur və ona qarşı təzyiqlərdən çəkinmədən özünü qazax həmvətənlərinə tutub onları mübarizəyə çağırırdı:

*Ey mənim qazaxlarım, məzlum, zavallı xalqım,
Həqiqət hardadır bəs, nə üçün gülməyirsən.
Onu tapa bilməyir, dərk edə bilməyirsən...
Hakim ola bilməyirsən nə üçün öz malına,
Həyəcanlı yatırsan, durursan həyəcanlı...*

A.Kunanbayevin şeir və poemalarında didaktik görüşlər əsas yer tutur; o daim tövsiyələr, öyüd-nəsihətlər verir, insanları yaxşı işlər görməyə, böyüklərdən nümunə götürməyə, əməyi sevməyə, təvazökar olmağa səsləyir. Nizami poeziyasından bəhrələnən şair “İsgəndər” və “Maqsud” poemalarında dünya malına hərislik, mənəm-mənəmlilik, təkəbbürlük, nəfs, tamah kimi mənfi xüsusiyyətləri pisləyir, insanları müdriklərdən nümunə götürməyə, zəhmətə qatlaşmağa, təvazökar olmağa səsləyir, haqq yolunun qapısını onlara nişan verir. Pulun, sərvətin insana ağıl, kamal deyil, nadanlıq gətirdiyi, cəmiyyətin təməlində var-dövlət deyil, insan idrakının dayandığı Kunanbayevin didaktik görüşlərinin əsasını təşkil edir.

*Sevər – özünü öysün o kəs ki, heç nə qanmaz,
Pul ilə heç bir zaman mərifət almaq olmaz.
Öz qədri-qiymətindən nə lazım danışasan?
Varsa münəvvərliyin, işıq zülmətdə qalmaz!*

Gəncliyin sağlam ruhda böyüməsi, həyatda gözüaçıq, özgüvən, əməksevər olması, dostun yaxşısını seçmək, onun nəsihətlərində irəli sürdüyü əsas fikirlərdir:

- Zəhmət çəkmədən sərvət axtarmaq ayıbdır.
- Yalnız ağıl, elm, iradə, vicdan insanı yüksəldir. Başqa cür yüksəlməyin mümkün olduğunu yalnız axmaq adam düşünə bilər.
- Şöhrət, yüksək bir qayadır. İlan bu qayaya sürünərək qalxır, şahin isə qanad çalmaqda.
- Pis dost kölgə kimidir: günəşli havada qaç- qaça bilməzsən, tutqun havada axtar-tapa bilməzsən.
- Atanın oğlu olduğuna görə yox, insan oğlu olduğuna görə fəxr elə.
- Başqaları üçün yaşamaq istəyirsənsə, onda həyatda gözüaçıq ol, öz qüvvənə arxalan, zəhməti sev.
- Boşuna keçən gənclik fəlakətdir.
- Düşüncəsi, ürəyi, iradəsi bir olan-istədiyini zirvəni fəth eyləyər hər zaman.
- İnsanın ləyaqəti məqsədə çatıb-çatmadığı ilə yox, bu məqsədə hansı yolla getməsi ilə müəyyən edilir.

Nəticə / Conclusion

Abay Kunanbayev türk şeirinin ruhunu, xarakterini, türkün birliyini türkün varlığı boyunca yaşadacaq yaradıcılığı ilə qazax milli ədəbiyyatının banilərindən və pedaqoji fikir tarixinin görkəmli şəxsiyyətlərindən biri olaraq bu gün “ortaq türk keçmişindən” “ortaq türk gələcəyinə” boylanır.

Ədəbiyyat / References

1. Altaylı S., Hüseynova N. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı: Elm və təhsil, 2018.
2. Aslan V. Türk xalqları ədəbiyyatı üzrə mühazirələr. Dərs vəsaiti. Bakı: Renessans–A, 2019.
3. Aydın Abi A. Türkiyə ədəbiyyatı tarixi, I c. Bakı: Təknur, 2010.
4. Əsgərli S. Türk dünyasında ədəbiyyat, ədəbiyyat(ımız)da Türk dünyası. //Ədəbiyyat, 24 iyun 2011.
5. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2008.
6. Quliyev E. Abay Kunanbayevin həyatı və yaradıcılığı. www.anl.az.xalqcebhisi>iyul/

Образовательные проблемы в творчестве Абая Кунанбаева

Назила Абдуллазаде

Доктор философии по педагогике

Азербайджанского государственного педагогического университета. Азербайджан.

E-mail: nazile.s.m.d@mail.ru

Резюме. Казахи, как и многие другие тюркские народы, имели особые заслуги при создании и формировании тысячелетней тюркской литературы. Как и другие тюркские племена приняли тюркское наследие, при этом создали национальные поэтические и эпические примеры устных литературных традиций. Букар Жирау Калмакан оглы, Давлат Бабатай оглы, Шортайбай Канайоглу, Шал Кулеке оглы, Мухамет Отемиш оглы, Сонибай Арон оглы и другие поэты создавали образцы казахской поэзии в XVIII-XIX веках.

Одним из известных представителей этой красочной поэзии XIX века по тематике и жанру был Абай Кунанбаев.

А.Кунанбаев по основе творческого метода был реалистичным поэтом. В его стихах отражаются нужды и желания, счастье и горе, борьба самого народа в реалистических картинах. В его лирике одной из ведущих тем было продвижение науки, образования, отделение от феодально-патриархальной среды путем знакомства казахов с восточной и западной культурой.

Идеи высказанные в его трудах, по нынешний день формируют идеологическое направление борьбы казахов за национальную идентичность, независимость и личный интерес.

Ключевые слова: казахская литература, поэзия, Абай Кунанбаев, наука и образование, реализм